

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา นโยบายด้านเกษตรกรรมของประเทศไทย ให้ความสำคัญกับการปลูกพืชเชิงเดี่ยว พันธุ์พืชชนิดใหม่ เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่และการขยายพื้นที่ขนาดใหญ่ โดยไม่คำนึงถึงความหลากหลายทางชีวภาพ ทรัพยากรพันธุกรรมและระบบเกษตรกรรมที่ยั่งยืน ทำให้เกิดการลดทอนและทำลายองค์ความรู้และศักยภาพของเกษตรกรในการพัฒนาความหลากหลาย รวมถึงการสูญเสียแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่ทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นฐานการดำรงชีวิตและการพึ่งตนเองของชุมชน ดังนั้นชุมชนชนบทไทยจึงต้องเผชิญกับสถานะวิกฤติและการเปลี่ยนแปลงอย่างน้อย 3 ด้าน อันได้แก่ วิกฤติและการเปลี่ยนแปลงอย่างน้อย 3 ด้าน ได้แก่ 1) ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรที่มีแนวโน้มรุนแรงขึ้น จากการพัฒนากระแสหลักหรือกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งเร่งรัดการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและนำเอาทรัพยากรไปใช้เพื่อคนส่วนน้อย ในขณะที่เกษตรกรที่เป็นคนส่วนใหญ่ถูกจำกัดสิทธิ์และถูกกีดกันไม่ให้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร 2) การขยายตัวของอำนาจนิยมโดยรัฐที่รุกเข้าไปครอบงำในระดับหมู่บ้าน ผ่านกลไกของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เพื่อผนวกชุมชนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ และการใช้กฎหมายลิดรอนสิทธิชุมชนที่เคยมีมาแต่เดิม กฎหมายกลายเป็นเครื่องมือในการขยายอำนาจรัฐ และนำผลประโยชน์หรือทรัพยากรของชุมชน ให้แก่คนภายนอก ทำให้เกิดความลัทธิชนชั้นขัดแย้งระหว่างวิถีชีวิตและจารีตประเพณีของชาวบ้านและนโยบาย ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรงในการใช้อำนาจรัฐเพื่อบังคับใช้กฎหมาย และ 3) ความยากจนที่เป็นผลพวงมาจากการพัฒนาในอดีต ซึ่งความยากจนนี้จะผลักดันชุมชนชนบทไปสู่ชายขอบ สูญเสียความเป็นตัวของตัวเองและการพึ่งตนเอง ตัดขาดจากรากเหง้าและเข้าสู่กระแสของบริโภคนิยม (ยศ สันตสมบัติ, 2542 : 7-8)

อย่างไรก็ตาม เกษตรกรส่วนหนึ่งในชนบท ค้นพบและใช้องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ และเกษตรกรรม ที่เน้นการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ จนสามารถสร้างแบบอย่างการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรรม ทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ ให้เกิดความยั่งยืนมีความมั่นคงด้านอาหาร รายได้ เศรษฐกิจ การผลิต รวมถึงความสมดุลของระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติ

โดยการสั่งสม สืบทอด และพัฒนามาเคียงคู่กับองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่เป็นความรู้เชิงประจักษ์และทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช และพลังธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ ดวงวิญญาณ ผ่านการพิสูจน์ทดลอง และกระบวนการคัดสรร ปรับปรุงพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ เฉพาะท้องถิ่นหรือนิเวศนั้น ๆ เป็นการก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจน ในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิต ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนี้ จึงนำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์ และพัฒนาทรัพยากรในระบบนิเวศนั้น อย่างยั่งยืน

จากวิถีปฏิบัติดังกล่าว ทำให้ชนบทหลายแห่ง ปลอดภัยจากการถูกรอบงำและสามารถหลุดพ้นไปสู่การมีสิทธิ และความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร (นฤมิตร ประพันธ์, 2544:35) และมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการพื้นที่ป่า ที่ดิน แหล่งน้ำและเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพให้กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างอ่อนน้อมและยั่งยืน (เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ, 2536 : 142) เกิดกลุ่มคนและองค์กร ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อดำเนินกิจกรรมด้านการเกษตรและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีความยั่งยืน ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เกษตรผสมผสาน วนเกษตร เกษตรกรรมธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ เกษตรคูดง หรือการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์พืชและสัตว์ การจัดระบบเหมืองฝาย (วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2551 : 69-73) ซึ่งเป็นระบบการเกษตรและการจัดการทรัพยากรทางเลือก ที่เชื่อมโยงคนกับคน คนกับทรัพยากรธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ จนหล่อหลอมเข้าเป็นวัฒนธรรม ระบบคุณค่า และอำนาจการจัดการที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติดำรงอยู่ เป็นฐานให้คนเกิดกระบวนการเรียนรู้ และสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง เกิดการตระหนักรู้ว่า การดำรงอยู่ของธรรมชาติมีความหมายต่อชีวิตไม่เอาเปรียบธรรมชาติและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนรวมอย่างเคารพ

นอกจากการถกเถียงในประเด็นการทำเกษตรกรรมแบบพืชเชิงเดี่ยว ยังมีประเด็นเกี่ยวกับบทบาทหญิงชายกับสังคมเกษตรกรรม ซึ่งถูกให้ความสำคัญและมีการกล่าวถึงในระดับโลก เช่น Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) โดยพื้นฐาน FAO พยายามเสนอว่า ความเป็นผู้หญิงและผู้ชายในความหมายเดิมมีข้อจำกัดในการให้คุณค่าและความสำคัญของผู้หญิงในสังคมเกษตรกรรม โดยเฉพาะวิธีคิดที่มองความเป็นหญิงและชายถูกจำกัดเพียงลักษณะทางชีวภาพที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด ตามกรอบแนวคิดวิทยาศาสตร์กระแสหลัก ภายหลังจากแบ่งคุณลักษณะของผู้หญิงและผู้ชายเช่นนี้ถูกตีความใหม่ โดยเรียกร้องให้มองเห็นความเป็นหญิงและชายที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรม การที่ผู้หญิงในชนบทที่มักจะไม่ค่อยได้มีโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากร การให้บริการ และโอกาส เช่น ที่ดิน ปศุสัตว์ การบริการด้านการเงิน และการศึกษา

ปัจจัยดังกล่าว FAO พบว่า มีความสัมพันธ์กับภาวะขาดสารอาหารและทุพโภชนาการในเด็กบางประเทศนำไปสู่การติดเชื้อเอชไอวี จากปัญหาทั้งหมดที่กล่าวมา FAO จึงให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้หญิงและผู้ชาย โดยเฉพาะตั้งคณะกรรมการว่า จะหมายถึงพฤติกรรม งาน และความรับผิดชอบที่สังคมพิจารณาแล้วว่า เหมาะกับผู้หญิง ผู้ชาย เด็กผู้หญิง และเด็กผู้ชาย ในสังคมชนบทบางแห่ง ผลผลิตด้านการเกษตรที่เป็นรูปตัวเงินเป็นความรับผิดชอบของผู้ชาย โดยผู้ชายและเด็กผู้ชายจะมีหน้าที่หลัก เช่น การเตรียมดิน ทำชลประทาน เก็บเกี่ยว ตัดต้นไม้จากป่าและนำผลิตภัณฑ์ไปขาย ใช้แรงงานในการเพาะปลูก หว่านเมล็ดพันธุ์ ถางหญ้า นวดข้าว FAO ยังพบว่าในสังคมชนบทส่วนใหญ่ผู้หญิงยังมีบทบาทสำคัญหลักในการดูแลบ้าน เช่น เลี้ยงลูก ทำอาหาร ถึงแม้ว่า ผู้หญิงจะมีบทบาทสำคัญในระบบเกษตรกรรมและยังต้องดูแลครอบครัวให้กินดีอยู่ดี แต่การที่ผู้ชายเป็นผู้คุมด้านเศรษฐกิจ ส่งผลให้การให้คุณค่าด้านเกษตรและบทบาทในครอบครัวของผู้หญิงไม่ได้ถูกให้ความสำคัญว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเกษตรกรรม นำไปสู่ความเสียเปรียบของผู้หญิง การถูกกีดกัน (gender discrimination) และการละเมิดสิทธิมนุษยชน

ส่วนการศึกษาครอบครัวในระบบเกษตรกรรมในประเทศไทยของ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม (2548 : 38-39) พบว่า ชุมชนเกษตรไทยดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติและการเกษตรกรรม คนในครอบครัวมีบทบาทสำคัญในระบบการผลิต สมาชิกในครอบครัวทั้งผู้หญิงและผู้ชายมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเกษตร ผู้ชายมักเป็นแรงงานหลักในงานเกษตร ในขณะที่ผู้หญิงช่วยรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและเพิ่มพูนทรัพยากรทางพันธุกรรม บำรุงรักษาและใช้ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างมียุทธศาสตร์ เป็นผู้จัดการและจัดหาอาหารในครัวเรือนและทำหน้าที่ในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและความทรงจำทางวัฒนธรรม ปกป้องความหลากหลายทางชีวภาพ คัดเลือกและรักษาเมล็ดพันธุ์ และเพาะเมล็ดของผัก ผลไม้ และพืชอื่น ๆ รวมถึงเป็นผู้มีหน้าที่สำคัญในการสนับสนุนทรัพยากรทางพันธุกรรมและความหลากหลายทางชีวภาพ รักษาธรรมเนียมปฏิบัติในการแบ่งปัน แจกจ่ายเมล็ดพันธุ์ระหว่างเพื่อนบ้าน และญาติ เพิ่มพูนความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายของสายพันธุ์ ความหลากหลายของผัก ประกันความมั่นคงทางอาหารในแง่ที่มีอาหารในพื้นที่ที่แตกต่างกันในแต่ละฤดูกาลของปี

การศึกษบทบาทหญิงชายในสังคมเกษตรแห่งอื่นในประเทศไทยในเชียงใหม่ เช่น งานวิจัยของยศ สันตสมบัติ (2542 : 76-79) พบว่า ชาวปกากะญอ ทั้งหญิงและชาย มีการแบ่งงานกันทำในบางงาน ในขณะที่เดียวกันก็มีงานบางอย่างที่ต้องทำด้วยกัน หมายความว่า ในกระบวนการผลิตนั้น ผู้หญิงมีบทบาทไม่น้อยกว่าผู้ชาย ดังภาษิตที่ว่า ไร่หมุนเวียนเป็นของผู้หญิง นาเป็นของผู้ชาย ผู้หญิงเป็นผู้จัดการระบบการผลิตอาหาร และได้รับการยกย่องจากชุมชนว่า เป็นนักสะสมและรักษาเมล็ดพันธุ์พืชที่ดี มีความรู้และทักษะในการเตรียมเมล็ด หยอดและเพาะเมล็ด ดูแล รักษา

และขยายพันธุ์พืชต่างๆ เป็นเจ้าของความรู้เรื่อง ดินและการบำรุงรักษา ปริมาณน้ำ แสงแดด ฤดูกาล โรคพืช แมลงศัตรูพืช การควบคุมหญ้าคา การจัดระบบการปลูกพืชการดูแลสัตว์เลี้ยง การใช้ประโยชน์จากมูลสัตว์ การทำไร่ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่า เพื่อเป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค และประโยชน์ใช้สอยอื่น ๆ รวมถึงการคัดเลือกผลผลิตตามคุณภาพและการตลาด

ดังนั้นการศึกษายาเสพติดและชายในชุมชนชนบทของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ อันได้แก่ จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรมและมีวัฒนธรรมเฉพาะของท้องถิ่นที่ใช้หลักการอิสลามมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งน่าสนใจมาก ถึงแม้ว่าจะมีผู้ศึกษาไว้บ้างแล้ว แต่ผู้วิจัยยังไม่พบการศึกษายาเสพติดและชายมากนัก เช่น นุฎล รัตนดากุล (2552 : 40) ได้ศึกษาชุมชนในแถบแม่น้ำสายบุรีและพบว่า ส่วนมากผู้คนมีวิถีชีวิตที่สละสลวย เรียบง่าย พอใจที่จะอยู่กับธรรมชาติและตามหลักการศาสนา อาศัยพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ เป็นหลัก การทำมาหากินส่วนใหญ่อยู่บนฐานการเกษตร เช่น ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ และการประมง ในรูปแบบต่าง ๆ ตามลักษณะของภูมินิเวศ มีการทำสวนผลไม้และสวนคูนหรือสวนผสมผสานซึ่งมีลักษณะวนเกษตร มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงและให้คุณค่ากับทางสังคมมากกว่าเศรษฐกิจ ทำให้พื้นที่เกษตรกรรมและทรัพยากรธรรมชาติ มีความสมบูรณ์ ลักษณะทางกายภาพและระบบนิเวศของพื้นที่ที่มีความหลากหลาย

ลักษณะทางกายภาพและระบบนิเวศของชุมชนหลายแห่งในชนบทของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นพื้นที่ที่ประกอบด้วยนิเวศ ดินน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ โดยเฉพาะ พื้นที่ป่าต้นน้ำบริเวณเทือกเขาสันกาลาคีรี ทางทิศใต้ ติดกับชายแดนมาเลเซีย เป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำสำคัญหลายสาย ได้แก่ แม่น้ำสุไหงโกลลก แม่น้ำปัตตานีและแม่น้ำสายบุรี เป็นต้น ในส่วนแม่น้ำสายบุรีนั้น ถือเป็นแม่น้ำสายหลัก มีพื้นที่ครอบคลุม 3 จังหวัด ตลอดความยาวประมาณ 195 กิโลเมตร เนื้อที่ประมาณ 3,238 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุม 470 หมู่บ้าน 35 ตำบล ใน 23 อำเภอ ของจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส แบ่งพื้นที่ตามลักษณะนิเวศวัฒนธรรม เป็น 3 ส่วน คือ 1) พื้นที่ตอนบน อยู่ในบางพื้นที่ของอำเภอศรีสาคร สุคีริน รือเสาะ จะแนะ บาเจาะ ยี่งอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส บางพื้นที่ในอำเภอสายบุรี ทุ่งยางแดง กะพ้อ จังหวัดปัตตานี และบางพื้นที่ในเขตอำเภอรามัน จังหวัดยะลา เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม มีคนมุสลิม คนเงาะ คนนคร คนอีสาน คนภาคกลาง อพยพมาอยู่ร่วมกัน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและป่าต้นน้ำ ประชากรประกอบอาชีพทำนา ปลูกยางพารา สวนผลไม้ผสมผสาน เก็บของป่า ทำประมงน้ำจืดตามลำน้ำ 2) พื้นที่ตอนกลาง อยู่ในเขตอำเภอบาเจาะ ศรีสาคร รือเสาะ ยี่งอ และอำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส บางพื้นที่ของอำเภอทุ่งยางแดง กะพ้อ สายบุรี ปะนาเระ มายอ และอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี บางพื้นที่ของอำเภอรามัน และอำเภอเมือง จังหวัดยะลา เขตอำเภอทุ่งยางแดง เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของ

ทรัพยากรธรรมชาติ ประชากรตั้งถิ่นฐานเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกเป็นชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำ พรุ ทุ่งนา เพื่อทำมาหากินเลี้ยงชีพด้วยการทำการเกษตรกรรม การปศุสัตว์ และการประมงน้ำจืด กลุ่มที่ 2 เป็นชุมชนที่ใช้พื้นที่บริเวณติดภูเขาในการทำมาหากิน มีร่องรอยของวังเก่า สุสาน หรือเครื่องใช้ในอดีต ประชากรประกอบอาชีพทำสวนคูนง สวนผลไม้ สวนยางพารา เลี้ยงวัวควาย ประมงน้ำจืด ทำนา และ 3) พื้นที่ตอนล่าง มักตั้งถิ่นฐาน รอบ ๆ แม่น้ำ พรุ ทุ่งหญ้า ภูเขา เพื่อประกอบอาชีพ ทำนา ประมง เลี้ยงสัตว์ (เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ และคณะ, 2553 : 330-334) จากประสบการณ์การทำงานมากกว่า 20 ปี ของผู้ศึกษา ซึ่งทำงานเกี่ยวกับชุมชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า หมู่บ้านจะรังดาตง ตำบลท่าธง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา เป็นชุมชนมุสลิมเก่าแก่ในเขตแม่น้ำสายบุรี มีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ มีระบบการจัดการทรัพยากร ป่า แหล่งน้ำ พื้นที่เกษตร และระบบนิเวศที่ดี คนในชุมชนมีวิถีชีวิตเชื่อมโยง สัมพันธ์และพึ่งพาอาศัย ฐานทรัพยากรธรรมชาติ อ่อนนุ่มและเคารพอ่อนต่อธรรมชาติ อันเป็นผลมาจากฐานความเชื่อและคำสอนในศาสนาอิสลาม และหลักศรัทธาในเอกองค์อัลลอฮ์ “ผู้ประทานสรรพสิ่งแก่มนุษย์” ผู้นำด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีความเข้มแข็งและยึดมั่นในหลักการอิสลามในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีความเชื่อว่า “น้ำจะไม่หมดจากฟ้า ปลาจะไม่หมดจากน้ำ เมื่อมนุษย์ศรัทธาต่อพระเจ้า” (องค์กรชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี, 2456 : 10) ความเชื่อและวิถีคิดเช่นนี้ หล่อหลอมให้คนในหมู่บ้านจะรังดาตง ใช้ประโยชน์จากสรรพสิ่งอย่างระมัดระวัง ในขณะเดียวกัน มีความตระหนักในหน้าที่ในฐานะได้รับความไว้วางใจจากพระเจ้า โดยการอนุรักษ์ ทำนุบำรุง ทรัพยากรธรรมชาติ ให้สมบูรณ์เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ในอนาคต คนในชุมชนจึงมีชีวิตที่เข้าใจ ธรรมชาติและผู้คน อยู่อย่างเพียงพอ ผูกพันและพึ่งพิงกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับ สิ่งเหนือธรรมชาติ

บ้านจะรังดาตง ตั้งอยู่ในเขตตอนกลางของแม่น้ำสายบุรี เป็น 1 ใน 7 หมู่บ้านของ ตำบลท่าธง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา มีประชากรทั้งตำบล รวม 6,782 คน แยกเป็นชาย จำนวน 3,378 คน หญิงจำนวน 3,404 คน การตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่มีลักษณะแบบชนบททั่วไป มีการกระจุกตัวตามลุ่มน้ำและพื้นที่เกษตรกรรม เป็นกลุ่มบ้าน 15 กลุ่มบ้าน ได้แก่ กลุ่มบ้านโต๊ะพราน กลุ่มบ้านกูแบทาระ กลุ่มบ้านจะรังดาตง กลุ่มบ้านบาโงซือแอมะ กลุ่มบ้านบือเน กลุ่มบ้านพรุ กลุ่มบ้านตาลีซิง กลุ่มบ้านบาโงปากอก กลุ่มบ้านสามเกาะ กลุ่มบ้านป่าบอน กลุ่มบ้านป่าโอง กลุ่มบ้านเกาะ กลุ่มบ้านจำปูน กลุ่มบ้านเจาะกาแต และกลุ่มบ้านอาโยง ประชากรส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ปศุสัตว์และประมงน้ำจืด มีทรัพยากรธรรมชาติสำคัญได้แก่ แม่น้ำสายบุรี และพรวุฒานควาย

บ้านจะรังตาดง ด้วย 3 กลุ่มบ้าน คือ 1) กลุ่มบ้านจะรังตาดง 2) กลุ่มบ้านบาโงซือเมะ และ 3) กลุ่มบ้านบือแน ถือเป็นชุมชนที่มีประชากรหนาแน่นที่สุดในตำบลท่าธง คือจำนวน 398 หลังคาเรือน รวม 1,996 คน หญิงจำนวน 973 คน และชายจำนวน 1,023 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลท่าธง, 2556 : 10)

บ้านจะรังตาดง เป็นชุมชนเกษตรกรรม ที่มาระบบการเกษตรสวนป่า ที่เรียกว่า “คูซง” ซึ่งถือเป็นเกษตรกรรมผสมผสานแบบดั้งเดิม ที่ช่วยรักษาสมดุลของธรรมชาติ มีพืชพันธุ์ทั้งไม้ผล ไม้ใช้สอย พืชสมุนไพร ผักพื้นบ้าน พืชพันธุ์ต่าง รวมทั้งมีสัตว์ป่า นก แมลง หลากหลาย เป็นประโยชน์ทางนิเวศ ช่วยสร้างสมดุลของพื้นที่ ถือเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้และมีกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจากรุ่นสู่รุ่น และเป็นที่ยอมรับของพื้นที่และสังคมท้องถิ่น ชาวบ้านทั้งผู้หญิงและผู้ชายกว่าร้อยละ เป็นแกนนำและกลุ่มอาสาสมัครด้านการอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและเกษตรแบบดั้งเดิมของท้องถิ่นอย่างเข้มแข็ง เป็นแกนสำคัญของการรวมตัวของชาวบ้านในเขตแม่น้ำสายบุรี ก่อตั้งกลุ่มองค์กรชาวบ้านพิทักษ์แม่น้ำสายบุรี โดยการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้จังหวัดยะลา ยุติการสร้างเขื่อนสายบุรี ในโครงการพัฒนาแม่น้ำสายบุรี ตอนล่าง อันเนื่องมาจากโครงการพระราชดำริ ในปี 2535 และเข้าร่วมชุมชนกับสมาชิกคนจน ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มชาวบ้านที่เดือดร้อนจากการสร้างเขื่อนและกลุ่มเกษตรกรผู้เดือดร้อนอันเนื่องมาจากนโยบายของรัฐทั่วประเทศ หน้าทำเนียบรัฐบาล ในปลายปี 2539 ถึงต้นปี 2540 ที่เรียกว่า การชุมนุม “99 วัน บนท้องถนน” (สถาบันพระปกเกล้า, 2555) เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลยุติการสร้างเขื่อนสายบุรี เพราะพิจารณาเห็นว่า เป็นโครงการที่ไม่เหมาะสมและไม่สอดคล้องกับหลักการอิสลาม วิธีการดำรงชีวิตและจัดการทรัพยากรธรรมชาติแม่น้ำสายบุรี จนกระทั่ง มีการประชุมเจรจากันที่ทำเนียบในสมัยรัฐบาลสมัย ฯพล ฯ พลเอกชวลิต ทำให้มีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 29 เมษายน 2554 ให้ยกเลิกการดำเนินการ โครงการเขื่อนสายบุรี (ลม้าย มานะการ, 2557) มีผลให้ไม่สามารถสร้างเขื่อนสายบุรีจนถึงปัจจุบัน ในส่วนชาวบ้านบ้านจะรังตาดง มีความพยายามอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างความเข้มแข็งของการดูแลทรัพยากรธรรมชาติโดยใช้พื้นฐานความเชื่อทางศาสนา ยืนยันวิถีคิดและวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ ซึ่งสามารถทำให้ชุมชนอยู่รอดได้ด้วยการร่วมกันอนุรักษ์พื้นที่ทางนิเวศของชุมชนให้สมบูรณ์ ทั้งแม่น้ำสายบุรี พรุและแหล่งน้ำอื่น ๆ รวมทั้งพื้นที่ป่ารอบพรุ และพื้นที่เกษตร ซึ่งสามารถทำให้ชุมชนอยู่รอดและพึ่งตนเองสูงมาก นอกจากนี้ มีการรวมตัวกันจัดทำโครงการเกษตรนำร่องหรือเกษตรยั่งยืน โดยการอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบการจัดการสวนคูซงให้มีความหลากหลายของพันธุ์พืชตามแบบดั้งเดิม ในขณะที่พื้นที่อื่น ๆ ในเขตแม่น้ำสายบุรี ซึ่งเดิมมีสวนคูซงจำนวนมากกลับลดลง และถูกเปลี่ยนเป็นพืชเชิงเดี่ยว เช่น

สวนยาง ทำให้การดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไป เพราะการส่งเสริมการปลูกยางพารา ห้ามปลูกพืชอื่น
แซม ส่งผลต่อลักษณะการใช้พื้นที่เปลี่ยนแปลง (มะอีซอ โฆมะคะ และคณะ , 2553 : 224)

สำหรับการให้คุณค่าบทบาทหญิงและชายในบ้านจะรังตาดง ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพล
จากหลักการอิสลาม คล้ายคลึงกับครอบครัวมุสลิมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ทั่วไป คือ มีการ
กำหนดบทบาทหน้าที่ไว้ในหลักการอิสลามว่า บทบาทหน้าที่ในการหาเลี้ยงครอบครัวขึ้นอยู่กับ
สามีหรือฝ่ายชายเป็นหลัก ส่วนภรรยาหรือฝ่ายหญิง มีบทบาทหน้าที่หลักในการดูแลกิจการภายใน
บ้าน ดูแลบุตร ทำงานบ้าน โดยที่มีหน้าที่ร่วมกันในการจัดเกลาทางสังคม และถ่ายทอด
ขนบธรรมเนียมประเพณีทางศาสนาแก่คนในครอบครัว (ซีดะห์ สาเมาะ, 2545 : 5) แต่จาก
ประสบการณ์ในการทำงานในชุมชนแห่งนี้ ประกอบกับงานศึกษาของจวีวรรณ ประจวบเหมาะ
(2550 : 66) พบว่า แม้ตามหลักการอิสลาม ผู้หญิงควรอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน แต่ในความเป็นจริง
นอกจากงานภายในบ้าน เป็นแม่บ้านแล้ว ผู้หญิงมุสลิมยังออกไปทำกิจกรรมนอกบ้านด้วยเพื่อ
หารายได้ด้วย ทั้งที่ไปกับสามีและไปตามลำพัง แสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงมีบทบาททั้งงานในบ้าน
และงานนอกบ้านคือการประกอบอาชีพด้วย

ผู้วิจัยสนใจการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการจัดการ
ระบบเกษตรแบบสวนคูซงในบ้านจะรังตาดง และบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายมุสลิมในพื้นที่ 3
จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งมีผลงานวิจัยปรากฏน้อยมาก ส่วนใหญ่ จะศึกษาเกี่ยวกับบทบาทผู้หญิง
และมักจะถูกอธิบายในเชิงหลักการศาสนา มากกว่าการอธิบายด้วยความจริงเชิงประจักษ์ ดังนั้น
ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเรื่อง บทบาทหญิงชายมุสลิมในการจัดการคูซงบ้านจะรังตาดง ตำบลท่าธง
อำเภอรามัน จังหวัดยะลา ว่าบ้านจะรังตาดงมีการจัดการสวนคูซงอย่างไร และผู้หญิงและผู้ชาย
มุสลิมมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันอย่างไร ทั้งงานในบ้านและงานในสวนคูซง

คำถามการวิจัย

1. การจัดการคูซงในบ้านจะรังตาดงเป็นอย่างไร
2. บทบาทภายในบ้านของผู้หญิงและผู้ชายมุสลิมในบ้านจะรังตาดงเป็นอย่างไร
3. บทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในการจัดการสวนคูซงในบ้านจะรังตาดงเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อทราบถึงบริบทชุมชนบ้านจะรังตาดง
2. เพื่อสะท้อนสภาพบทบาทภายในบ้านของผู้หญิงและผู้ชายมุสลิมบ้านจะรังตาดง
3. เพื่อศึกษาสภาพบทบาทในคွซงของผู้หญิงและผู้ชายมุสลิมบ้านจะรังตาดง

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยพิจารณาศึกษาถึงบทบาทหญิงชายมุสลิมในการจัดการคွซงบ้านจะรังตาดง ตำบลท่าซง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา

สำหรับการวิจัยนี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

บ้านจะรังตาดง เป็นชุมชนดั้งเดิมในเขตลุ่มน้ำสายบุรี มีอายุประมาณ 150 ปี ชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นพื้นที่ ที่มีเกษตรกรยังทำสวนคွซง และมีความโดดเด่นด้านการดำรงชีวิตที่อยู่บนฐานของความพอเพียง เป็นชุมชนมุสลิมที่ปฏิบัติตนโดยยึดมั่นในคำสอนของหลักการอิสลาม มีบุคคลที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นครูภูมิปัญญา เป็นที่ยอมรับจากทั้งในและนอกชุมชน รวมถึงสถาบันการศึกษาต่าง ๆ คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และมีความเข้มแข็งสามารถรวมตัวดูแล รักษาและจัดการทรัพยากรส่วนรวมทั้งแม่น้ำและพรวในพื้นที่ย่างต่อเนื่อง เป็นชุมชนต้นแบบของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในนามของ “กลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำสายบุรีบ้านจะรังตาดง” และเป็นสมาชิก “เครือข่ายองค์กรชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี” หรือ “สภาประชาชนลุ่มน้ำสายบุรี”

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

- 2.1 บริบทชุมชนของบ้านจะรังตาดง ตำบลท่าซง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา
- 2.2 การแบ่งงานภายในบ้านของผู้หญิงและผู้ชายมุสลิม บ้านจะรังตาดง ตำบลท่าซง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา
- 2.3 การแบ่งงานในคွซงของผู้หญิงและผู้ชายมุสลิม บ้านจะรังตาดง ตำบลท่าซง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา
- 2.4 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของผู้หญิงและผู้ชายในการจัดการคွซงบ้านจะรังตาดง ตำบลท่าซง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา

2.5 การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากสวนคูซงของผู้หญิงและผู้ชายในการจัดการคูซงบ้านจะรังตาดง ตำบลท่าธง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา

3. ขอบเขตด้านประชากร

3.1 หน่วยในการวิเคราะห์ คือ

3.1.1 ครัวเรือน ในบ้านจะรังตาดงที่ทำสวนคูซง

3.1.2 บุคคล ผู้อาวุโสที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับหมู่บ้านและสวนคูซง
กรรมการกลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำสายบุรีบ้านจะรังตาดง และผู้รู้ในศาสนาอิสลาม

3.2 กลุ่มเป้าหมาย ทั้งหมด 17 คน ได้แก่

3.2.1	ครอบครัว สามภรรยา 3 ครอบครัว	6 คน
3.2.2	ครอบครัวหญิงหม้าย 2 ครอบครัว	2 คน
3.2.3	ครอบครัว ภรรยา (สามีไม่พร้อมให้สัมภาษณ์)	1 คน
3.2.4	ผู้อาวุโส	4 คน
3.2.5	กรรมการกลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำสายบุรี	2 คน
3.2.6	ผู้รู้ศาสนาอิสลาม	2 คน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงบริบทชุมชนของบ้านจะรังตาดง
2. องค์กรความรู้เกี่ยวกับการจัดการคูซงในหมู่บ้านจะรังตาดงได้รับการเผยแพร่สู่สังคม
3. สะท้อนศักยภาพและความเสมอภาคในบทบาทหน้าที่และการแบ่งงานระหว่างผู้หญิงและผู้ชายมุสลิมในหมู่บ้านจะรังตาดง
4. ผลการวิจัยสามารถนำมาใช้ในการส่งเสริมการปฏิบัติงานและเสนอแนะเชิงนโยบายแก่หน่วยงานด้านการเกษตรและด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังเช่น เกษตรจังหวัด ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด เป็นต้น

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา

บริบทของชุมชนบ้านจะรังตาตง หมายถึง การก่อตั้งชุมชน สภาพทางภูมิศาสตร์ อันได้แก่ อาณาเขต ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ระบบนิเวศ รวมทั้งสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านจะรังตาตง

บทบาทหญิงชายมุสลิม (Muslim Gender) หมายถึง การแบ่งงานภายในบ้านและในชุมชน การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชนด้านที่ดิน รายได้และมรดก ของผู้หญิงและผู้ชายมุสลิมในหมู่บ้านจะรังตาตง

การแบ่งงานระหว่างหญิงชายมุสลิม (Gender Division of Labour) หมายถึง หน้าที่ภายในบ้านและในชุมชนของผู้หญิงและผู้ชายมุสลิมในหมู่บ้านจะรังตาตง

คูซง (Dusong / Multiple Cropping System) หมายถึง เกษตรแบบสวนป่า ที่มีความหลากหลายของพันธุ์พืช ที่เกิดเองตามธรรมชาติและปลูกเพิ่ม มีระบบการจัดการและใช้ประโยชน์ร่วมกันเชิงเครือญาติ ที่สืบต่อกันมาอย่างน้อยหนึ่งชั่วคน กรรมสิทธิ์ที่ดินอาจถือครองโดยคนใดคนหนึ่งหรือถือครองร่วมกัน แต่มีการจัดสรรผลผลิตร่วมกันในหมู่เครือญาติและสายตระกูล

การจัดการคูซง หมายถึง การดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวกับคูซง ที่ผู้หญิงและผู้ชายมุสลิมในหมู่บ้านจะรังตาตงแบ่งงานกันทำ รวมถึงการตัดสินใจต่าง ๆ เกี่ยวกับคูซง ตลอดจนการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากคูซงของผู้หญิงและชายมุสลิมในหมู่บ้านจะรังตาตง

เฮาะออแมกามา (Common Property) หมายถึง สมบัติของส่วนรวม เป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมของการเอื้อเพื่อ แบ่งปัน พึ่งพาอาศัยกัน อาจเป็นพื้นที่สาธารณะหรือที่ส่วนตัว ที่คนในชุมชนมีสิทธิ์ใช้ประโยชน์

ผลไม้วอระ หมายถึง ผลไม้จากสวนคูซงที่คนในตระกูลหรือเพื่อนบ้านที่คุ้นเคยกัน ปลูกหรือดูแลรักษาไว้ และตอนปลูกมีการเอ่ยปากไว้ว่าจะแบ่งปันผลผลิตกันระหว่างคนปลูกและเจ้าของที่ดินหรือลูกหลานของทั้งสองฝ่าย